

ZAPISKI

BOJ ZA KVALITETO V ČESKOSLOVAŠKI KNJIŽEVNOSTI

XX. kongres Komunistične partije Sovjetske zveze je sprožil v državah sovjetskega bloka razpravljanje o mnogih vprašanjih, ki jih prej ni bilo mogoče na široko obravnavati, bodisi ker so o njih avtoritete že povedale svoje mnenje, ali pa zato, ker dober državljan ni mogel dvomiti o pravilnosti obstoječega stanja in veljavnih resnic. O razmerah v sovjetski književnosti je že pred poldrugim letom zelo ostro govoril Mihail Šolohov na II. kongresu Zveze sovjetskih književnikov. Takrat je napadel ves zbrani kongres, češ da je ravnodušen do pojavov, ki so v škodo literarni umetnosti, toda za svojo burjo je tedaj požel vihar. Ko pa se je letos februarja oglasil k besedi na partijskem kongresu, so njegovi temperamentni, četudi precèj improvizirani kritiki prisluhnili ne samo v Sovjetski zvezi, ampak v vseh državah, kjer vladajo v književnosti podobne razmere. Res je sicer, da njegova kritika še zdaleč ni izčrpala vsega, kar bi se dalo reči o vzrokih slabe kvalitete v večini sodobnih sovjetskih del. Omejila se je na grajo pisateljev, češ da sedijo v Moskvi, odmaknjeni življenju, in na organizacijo književnikov, ki se duši v svoji lastni birokratiziranosti. Zato pomen njegove kritike ni v tem, kar je povedal, ampak v tem, da je bila izrečena v ugodnem trenutku, ko se je začelo odkrito obračunavanje s stalinizmom. Ta pa je imel tudi na razmere v kulturi odločilen vpliv. Tako je postal govor Šolohova iztočnica za sproščeno diskusijo o literaturi, o pogojih umetniškega ustvarjanja in o kulturni politiki ne samo v Sovjetski zvezi, ampak tudi za njenimi mejami.

Še prav posebno velja to za Čkoslovaško. Naključje je hotelo, da sta padla v čas po XX. kongresu dva važna dogodka: državna konferenca prozaikov kot zadnja v vrsti posvetovanj, ki jih je v letu dni sklicala Zveza čkoslovaških književnikov o raznih vprašanjih (o poeziji, drami, mladinski literaturi, prevajalstvu idr.), kar vse je bilo zamišljeno kot priprava na široko zasnovan kongres književnikov, ki je trajal od 22. do 29. aprila letos. Priložnosti za javno izmenjavo mnenj je bilo torej dovolj. Na kongresu se je zvrstilo poleg obilice referentov še 95 diskutantov in vsi so lahko povedali, kar so imeli na srcu. Izza časov prve republike jim še ni bilo dano govoriti tako naravnost in tako glasno. To ni bila majhna stvar. To je bil obračun s preteklostjo, na katerega so se mrzlično pripravljali. Pesnik Vilém Závada je v nekem svojem članku tik pred začetkom kongresa označil to razpoloženje z besedami: »Med književniki vre kakor v prezakurjenem kotlu.«

Še sredi decembra lanskega leta je izjavil prezident Zápotocký na sestanku prozaikov, ki mu je prisostvoval kot član Zveze čkoslovaških književnikov (po vojni so izšli štirje njegovi romani): »Gradimo socializem in ga hočemo zgraditi. Tej načelni zahtevi podrejamo vse, tudi literaturo in umetniško ustvarjanje.« Taka kulturna politika, ki so jo dosledno vodili od 1948. leta, pa ni bila samo nevarna kvaliteti književnih del — kakor to dokazuje literatura poslednjih let — ampak je napravila tudi občutno moralno-politično škodo. Tu lahko preskočimo vprašanje, ali bi mogel sistem,

kakršen se je uveljavljal v teh letih, prenesti drugačno kulturno politiko. Na Češkoslovaškem je šla diskusija bolj v širino in ne v globino, zato je vsaj sprva, pod vtisom XX. kongresa, povzela glede tega v bistvu tisto, kar so ugotovili že tam: zlo izvira iz kulta osebnosti in iz zgrešene teorije o zaostrovanju razrednega boja v pogojih zmagovitega pohoda socializma.

Literaturi ni v prid, kadar se postavlja v službo političnih gesel in bojev, je pa razumljivo, da ne more stati ob strani v revolucionarnem obdobju, ko se oba nasprotna svetova spopadeta na življenje in smrt. V tako razgibanem in usodnem času velja predvsem udarna, mobilizirajoča sila besede, ki pa ji njena umetniška vrednost ni vselej enakovredna. Ko pa se po zmagi in prvem zaletu graditve na novih temeljih življenje normalizira in duhovi pomirijo, postane bobnanje neprijetno in občuti se njegova neskladnost s časom, v katerem si utrujeni živci zaželi oddiha, človeško bitje pa malce pozornosti zase.

Teh nekaj zadnjih let se je na Češkoslovaškem in v drugih vzhodnoevropskih deželah kvaliteta umetniških del merila po aktualnosti obravnavane tematike glede na trenutne naloge v graditvi socializma. Pri tem so se ogibali opisovanju resničnih in številnih objektivnih težav in negativnih pojavov, ki spremljajo tak čas. Napačno so pojmovali optimizem in se po nepotrebnem bali, da utegne prikazovanje senčnih strani življenja jemati ljudem vero v socializem. Razen tega bi se pri tem le težko izognili kritiki sistema, ki se je istovetil s socializmom. Zato so pogosto razpravljali o tipičnosti v literaturi. Ker pa so za tipične v graditvi socializma veljale rožnate barve, je prišlo v navado lakiranje stvarnosti, kot so temu rekli. Uveljavilo se je načelo, ki ga je na konferenci prozaikov v grenkim posmehom izrazil pisatelj Jariš: »Kar je dobrega, napiši v reportaži, v povesti, v knjigi, kar pa je slabega, povej zgoraj.« Takšno prikazovanje stvarnosti je vključevalo še druge pojme: brezkonfliktnost, pozitivnega junaka, shematizem, črno-belo upodabljanje in podobne reči. Tako se je pojmovala partijnost umetnosti. Kongres je takemu pojmovanju nasproti postavil novo, ki ga je resolucija označila s stavkom: »Pokazalo se je, da je zvestoba zgodovinski resnici zvestoba partijnosti literature.«

Vse to je imelo za posledico, da je literatura zgubljala stik z resničnim življenjem, postajala je anemična in je hirala. Književniki so se tega dobro zavedali, toda pod takimi pogoji je bilo težko pisati bolje. Marie Majerová, ki si je s svojimi starejšimi deli pridobila sloves največjega živečega češkega pisatelja, je to tudi priznala v nekem članku po XX. kongresu: »Naši pisatelji si krepko belijo glavo, kako praktično izvajati zvezo z življenjem. Bilo je že mnogo različnih poskusov, toda nobeden nas ni zadovoljil.« In vendar je prav ona ustvarila pred vojno mojstrovine, ki je v njih mogla in znala »praktično izvajati zvezo z življenjem«.

Vloga pisatelja se je čedalje bolj izenačevala z vlogo navadnega propagandista, ki naj bi v literarni obliki obdelaval nekakšne časopisne uvodnike in standardna gesla. Mnogo književnikov, ki so nekoč ustvarjali dela trajne vrednosti, se je podredilo takemu predpisovanju, misleč, da s tem služijo socializmu. Marsikdo se je podredil zato, da si ohrani eksistenco, kajti — na kongresu so tudi o tem govorili — kdor ni tako pisal, se je izpostavil nevarnosti, da ga razkričijo za sovražnika, to pa je lahko imelo sila neprijetne posledice. Pisateljstvo je postalo donosna obrt za marsikaterega netalen-

tiranega pisuna, ki si je znal po potrebi izmišljati zgodbe, situacije in ljudi, ne da bi se bil zmožen poglobljati v resnično življenje in njega umetniško oblikovanje. Tako je v teh letih podajala češkoslovaška literatura stvarnost večinoma v skonstruirani, poenostavljeni sliki, čisto drugačni od stvarnosti, v kateri so ljudje dejansko živeli. Na kongresu so ugotovili — morda so pretiravali — da ni bila napisana niti ena knjiga iz današnjega življenja, o kateri bi lahko trdili, da je resnična in v ničemer izmaličena slika ter hkrati marksistična kritika družbe.

Književniki so bili v položaju, da so eno mislili in čutili, drugo pa pisali. Zato so nenehno živeli v konfliktu s samim seboj in često zapadali v demoralizacijo. V svesti si krivde, pa bodisi, da so se uklonili v dobri veri, ali zato, ker niso imeli dovolj hrbtenice, so skušali na kongresu svoje ravnanje nekako opredeliti. Največji uspeh kongresa je, da nihče več ni imel poguma braniti kulturno politiko zadnjih let, tudi tisti ne, ki so bili prej njeni najbolj goreči privrženci in izvrševalci. Le posamezniki so jo opravičevali s tem, da so jo spravljali z zvezo s kultom osebnosti in raznimi dogmami. Mnogo književnikov se je pred vsem kongresom obtoževalo, da se čutijo krive, ker si niso upali prej nastopiti proti škodljivim teorijam. Nekateri so pripovedovali, da so sicer opozarjali na razne napake in krivice, ker pa se za to nihče ni zmenil, so se nehali truditi. Še bolj kot sebe pa so književniki obtoževali odgovorne osebnosti, te pa so spet oponašale književnikom neiskrenost, strahopetnost itd. V vprašanju krivde za neuspehe češkoslovaške literature v zadnjih letih se diskusija ni povzpela nad medsebojno obdolževanje — na eni strani funkcionarjev, ki naj bi z bistrovidnostjo in administrativnimi posegi odstranjevali nezdrave pojave v kulturnem življenju, na drugi strani književnikov, češ da niso izpolnili svojega poslanstva in se kot vest družbe uprli nepravilnostim. Četudi imajo oboji po svoje prav, to ne more biti zadovoljiv odgovor. Po tega bo treba seči prav do korenin sistema, ki se je na Češkoslovaškem izoblikoval po letu 1948. Gotovo ni naključje, da so vladale v Sovjetski zvezi, na Poljskem in drugod po Vzhodni Evropi na las enake razmere v književnosti.

Razlika je morda samo v stopnji ogorčenosti, s katero so češkoslovaški književniki vrgli raz sebe breme, ki jih je tlačilo zadnja leta. Ta silovitost ima svoj vzrok deloma v tem, ker sta dala konferenca prozaikov in II. kongres književnikov izredno priložnost in vzpodbudo, da je sto ljudi in še več povedalo svoje mnenje o razmerah, ki so jih ta leta težile ter jim često jemale dostojanstvo svobodnega človeka in ustvarjalca. Vzrok pa je deloma tudi v tem, da je danes živih in na višku svoje ustvarjalne moči cela vrsta, mogoče sploh večina književnikov, ki so še v pogojih prve republike kljub svoji napredni usmerjenosti nemoteno pisali in dosegali uspehe. Občutek utesnjenosti v svoji lastni državi, za katero so se borili, zaskrbljenost spričo nerazveseljivega stanja v literaturi in demokratične tradicije, ki so v ljudeh na Češkoslovaškem močneje zakoreninjene kot pa v drugih vzhodnoevropskih državah, vse to jih je dvignilo v res veličasten protest, ki utegne imeti ugoden vpliv ne samo na umetnost, ampak na ves družbeni razvoj na Češkoslovaškem. Protestirali so kot državljani in kot ustvarjalci. Značilne za razpoloženje na kongresu so n. pr. besede L. Mňáčka: »Menim, da smo, kolikor nas tu sedi, mnogo bolj pripravljeni delati polnokrvno, neshematično, resnično literaturo, kakor pa se dá soditi po naših delih. V tem je tudi, lahko bi rekli, pre-

kletstvo literature v prejšnjih letih. Zato vprašam, kdo sem in kaj sem. Rekli so mi hlapec, rekli so mi, da naj služim in da moram služiti taki in taki stvari... Rekel sem in ponavljam — ne bom služil!! Gradim! Soustvarjam vrednote! Sodelujem pri graditvi socializma v tej deželi. Sodelujem pošteno in z vsemi silami.« S takimi in podobnimi besedami so šli revoltirani književniki v boj za kvaliteto literature. Skoraj vsi so na široko in večinoma zelo ostro kritizirali razmere v češkoslovaški literaturi in neredko prešli tudi na kritiko političnih razmer. Kritika je bila resna, podrobna in le sem ter tja pomešana z osebnim obračunavanjem. Takšne kritike, zlasti pa samokritike so diskutanti pogosto zaključevali z obljubo, da bodo v prihodnje odločno branili umetniško resnico.

Na kongresu je bilo izrečenih precej kritičnih pripomb na račun organizacije književnikov. Zveza češkoslovaških književnikov je hotela biti nekakšna platforma enako mislečih, to se pravi, prizadevala si je izgladiti razlike v mišljenjih. Bila je nekakšno ministrstvo, ki je zaradi svojega birokratizma postalo nesposobno za koristno delo. Na kongresu so pripovedovali doživljanj nekega ostravskega delavca, ki se je poskušal v literaturi. Tam nekje leta 1950 je prišel z rokopisom v Prago na Zvezo. Nekdo je njegov rokopis prebral in mu rekel, da govori preveč o ljubezni in premalo o proizvodnji. Delavec je šel domov in stvar predelal. Čez dve leti se je spet oglasil. Pohvalili so ga, da piše o proizvodnji, samo, so rekli, zdaj je aktualna zadeva s Slánskimi. Gotovo je pri njih tudi kaj tega, če pa ni, tedaj to ni tipično. Svetovali so mu, naj v tem smislu rokopis predela. Spomladi 1954 je vnovič prišel na Zvezo. Tisto s Slánskimi jim ni več dišalo, pa tudi sicer se jim je zdelo, da je tam sama fabrika in stroji, človeka pa nikjer. Moralo bi biti več ljubezenskega in manj proizvodnje. Tako je bil fant tam, kjer je začel. Bilo je še več upravičene kritike Zveze in njenih kompetenc, manj pa je bilo konkretnih predlogov, kako bi bilo treba Zvezo reorganizirati. Rešitev tega vprašanja bo zahtevala daljši čas in bo precej odvisna od hitrosti celotnega procesa sprememb v notranjem življenju Češkoslovaške.

Tudi sicer se zdi, da je ostalo na kongresu še marsikaj nejasno. Pomena kongresa to ne more zmanjšati, kajti ne glede na nekatera odprta vprašanja je svojo zgodovinsko nalogo nedvomno opravil. Morali se bodo n. pr. spoprijeti s socialističnim realizmom. To je v Sovjetski zvezi in ostalih vzhodnoevropskih državah edina uradno priznana metoda v umetnosti. Na obeh sovjetskih kongresih književnikov so mnogo govorili o socialističnem realizmu, pisali so o njem nič koliko in vendar ljudem še ni jasno, kaj naj pomeni »socialistični«. Razmerje med socializmom in umetnostjo je vsebovalo protislovja, ki so umetnost hromila. Ta protislovja je prav II. kongres češkoslovaških književnikov začel v ugodnem trenutku izravnovati. Ostal pa je še nerešen pojem socialističnega realizma, v čigar imenu so se navsezadnje ta protislovja razrašala. Zato bo gotovo tudi vprašanje socialističnega realizma prej ali slej prišlo na dnevni red razpravljanj, vse dotlej pa bo pomenil odprta vrata, skozi katera bodo vdirale premagane teorije.

Načela, za katera se je boril II. kongres češkoslovaških književnikov, so bila kmalu nato tako rekoč uradno priznana. Kakor vsako leto je prezident republike tudi letos na predlog vlade podelil državne nagrade Klementa Gottwalda s častnim naslovom laureata. Nagrado za poezijo je letos dobil pesnik Vilém Závada za zbirko »Poljsko cvetje«, za prozo pa Jan Otčenášek za

roman »Državljan Brych«. Obe knjigi sta dosegli pri občinstvu velik uspeh in tudi kritika je ugotavljala njuno visoko umetniško kvaliteto.

S tem da v literaturi in sploh v vsej umetnosti zdaj zmagujejo marksistični pogledi nad stalinizmom in ždanovščino, pa se nujno odpira še druga fronta boja za kvaliteto. To se je pokazalo že na kongresu književnikov. Ne gre za to, da so se ob nenadni sprostivni, do katere je prišlo po XX. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze, začela nihanja med dvema skrajnostima. To je lahko samo prva reakcija, kakor se človeku za hip zvrtil v glavi, ko stopi iz zatohlega prostora in vdihne svež zrak. Toda zdaj, ko popušča omejevanje, predpisovanje in razni oziri, se čisto logično skušajo uveljaviti razni malomeščanski, anarhični pogledi in teorije, ki nimajo nič skupnega z marksizmom in socializmom, zahtevajo pa zase enakopravnost pod demokratičnim geslom svobode umetniškega ustvarjanja. Razumljivo je, da terja spopadanje s takimi tendencami od marksistov večje ideološke izostrenosti in poglobljenih analiz posameznih umetnostnih pojavov.

Čeprav so napočili po tem kongresu lepši časi češkoslovaški literaturi, se bo boj za kvaliteto nadaljeval. Kot vse kaže, se bo ta boj poslej bil na dveh frontah, v spremenjenih pogojih sicer in z drugačnimi metodami, vsekakor pa s svetlejšimi perspektivami kakor prej.

Boris Urbančič

